

ERIK ANNERS:

Arvid Fredborgs memoarer

När Arvid Fredborg utgav boken "Bakom Stålvallen" 1943 var han den förste som nådde ut till världsoptionen med den ohyggliga sanningen om judeförföljelseernas oerhörda omfattning. Nu har han kommit med sin första memoarbok i vilken han skildrar tiden som korrespondent i Berlin men också de nationella strömningarna bland studenterna på 30-talet.

Erik Anners är fd professor i rättshistoria vid Stockholms Universitet.

Sällan i svensk tidningshistoria torde en så ung man ha betrotts med ett så ansvarsfullt uppdrag, som när Svenska Dagbladet våren 1941 skickade den 25-åriga Arvid Fredborg till Berlin som utrikeskorrespondent. Han saknade till på köpet journalistutbildning. Däremot hade han en för sina år gedigen idépolitisk och historisk skolning. Han hade också för sin ålder mycket resande i Europa bakom sig. Och han behärskade tyska, engelska och franska; därtill talade han av purt intresse ungerska.

Chefredaktören Ivar Andersons beslut visade sig vara ett lyckokast. Fredborgs rapportering blev snabbt uppmärksam. Han kunde också per kurirpost ge Ivar Anderson värdefulla informationer, som åtminstone vid ett tillfälle fick betydelse för den svenska beredskapen.

Sedan Fredborg återkommit år 1943 – med Gestapo i hälarerna – publicerade han efter sex veckors intensiva ansträngningar boken "Bakom stålvallen". Den gav en häpnadsväckande rik och våldokumenterad bild av de inre förhållandena i Tredje riket och en kylig kartläggning av dess utrikes- och militärpolitik. Boken blev snabbt en succé i den västra världen.

Efter ett mellanspel som utgivare av tidskriften Obs!, en politiskt ingalunda betydelselös insats i 1940-talets antisocialistiska opposition, återgick Fredborg till Svenska Dagbladet med stationeringar på olika håll i Europa. Därefter blev han professionell politisk-ekonomisk konsult, med en fil dr-grad i historia i bagaget.

Nu har han alltså givit sig tid att författa sina memoarer (Norstedts). Få nutida svenskar har så stora anledningar att

göra det. De som känner honom närmare vet att han i det fördolda varit välinformerad iakttagare av det som skett i det som syntes ske. I det svenska samhället är han en av dessa främmande och färgrika fåglar, som passar bäst ute i världen. Den har varit hans naturliga arbetsfält. Han kan förvisso fylla många memoarböcker med upplevelser och högintressanta iakttagelser.

Den första boken börjar bra, även om släkthistoriken är väl namnuppfylld; Fredborg har över huvudtaget en svaghet för att nämna personers namn utan att alltid tillräckligt presentera dem. Han berättar fängslande om sin uppväxt och om sin utbildning genom studier och resor. Utbildningen i historia och språk (så när som på ungerskan) var mera konventionell.

Historien lärde honom emellertid överblick och perspektiv. Språken, talade med perfekt accent, gav honom kontaktmedlen för hans kommande internationella verksamhet. Så gjorde också resorna över snart sagt hela Europa, ofta företagna under bekymmersamma ekonomiska villkor. Men hans fasta vilja övervann då som senare alla svårigheter, ibland också hårresande sådana.

Studenttiden

Han engagerade sig livfullt i studentlivet och särskilt i studentpolitiken. Han var glödande svensk nationalist på den grund som skapats av sekelskiftets stora svenska nationalister, kanske främst Harald Hjärne. Här företer memoarerna i viss mån en lucka. Fredborg förklarar inte tillräckligt den dåtida svenska nationalismens idébakgrund. Den var på en

gång storsvensk och europeisk. Jag tillhörde själv kretsen och erinrar mig att vi samtidigt var svenska nationalister och politiskt medvetna européer. Tanken var att om varje folk bildade en stat skulle ett balanstillstånd kunna skapas, där varje nation alltefter sin egenart skulle medverka till Europas yttre försvar och inre politiska och kulturella harmoni. Detta senare led är förklaringen till den starka känsla för det europeiska enhetsverket, som framträdde inom högerpartiet under 1950- och 60-talen fram till dess arvtagares, Moderata samlingspartiets, helhjärtade engagemang härför.

Från denna utgångspunkt var det naturligt att svenska nationalister länge med sympati följde Tysklands kamp mot Versailles-fördraget. Brytningen med tysk politik kom med Hitlers alltmer ohöljda imperialism. Fredborg var redan som ung student skakad inför denna. Ändock lugnades han troligen, liksom vi andra, till en tid av Winston Churchills Hitler-porträtt i mitten av 30-talet i "Great Contemporaries", där Adolf Hitler framställdes som en visserligen hänsynslös men på det hela taget realistisk och resonabel statsman.

Med München 1938 och framför allt inmarschen i Prag våren 1939 fick alla förhoppningar om en harmoni mellan de europeiska nationalstaterna ett tvärt slut. Efter Prag började den tyska pressen tala om återupprättandet av Otto den stores rike. Det räckte med en blick i Putzgers historieatlas för att se att detta måste medföra ett underkuvande av många europeiska folk. Nazisternas uppförande – inåt och utåt – visade att det rentav skulle bli fråga om ett förslavande.

Från den tidpunkten var – som Fredborg visar – svenska nationalister och tyska nazister fiender. Det första uttrycket härför från svenskt nationalistiskt studenthåll var den av Fredborg redigerade Heimdals årsskrift från våren 1939. Fortsättning följde i skriften "Den svenska linjen" sommaren 1940, som vederligen väckte konsternation och förbittring på den tyska legationen. Denna reaktion blev inte mindre av att föreningen Heimdal hösten 1940 under dramatiska former uteslöt sina nazistiska medlemmar.

Fredborg behandlar också tillkomsten av det informations- och motståndscentrum som "Samfundet den svenska linjen" utgjorde. I denna svåra tid svek nämligen inte de unga nationellt sinnade studenterna sina ideal. De flesta av dem tillbringade årtal i beredskapstjänst vid gränserna. De upplevde med grämlig följden av socialdemokratiens bristande förståelse för försvarets behov. De som tjänstgjorde ute i fältförbanden under åren 1940–1941 visste av självsyn hur otillräcklig utrustning och utbildning var. Fredborg gör full rättvisa åt dessa reaktioner inom de nationella studentkretsarna.

Destination Berlin

Sedan kom Arvid Fredborg till Berlin. Åtskilligt av vad som sägs i memoarerna står också i boken "Bakom stålvalLEN", som förtjänar att läsas om igen av historiskt intresserade. Det nya i memoarboken är att Fredborg skildrar sina och sin hustrus levnadsförhållande och sitt yrkesliv i Berlin med alla dess svårigheter och faror. Dessa var högst reella. Inom

Gestapo misstänktes han för att vara engelsk spion. Hans insatser som anti-nazistisk nationell svensk under studenttiden låg honom naturligtvis också i fatet. Märkligast i detta avsnitt är skildringarna av hans sätt att effektivt arbeta som journalist trots bristen på yrkeserfarenhet. Men här blev hans framstående kontaktförmåga och hans trofasthet i vänskap till ovärderlig hjälp. Han fick ett otal trogna vänner och medhjälpare. Tack vare historikerns förmåga att kritiskt sälla fram material ur den tyska pressen kunde han rapportera mycket som den nazistiska ledningen absolut inte ville se publicerat utomlands. Undra på att han blev impopulär hos denna.

Till hans viktigaste avslöjanden hör upplysningarna om massmorden på judar och polacker. I boken "Bakom stålvalLEN" kunde han i augusti 1943 berätta att antalet avlivade judar i varje fall översteg 2 miljoner och polacker 1 miljon. Han kunde ge ohyggliga detaljer om avrättningarna eller riktigare sagt om det fabriksmässiga mördandet – "... vid andra tillfällen har man använt gas i särskilda kamrar..." Sedan skulle det visa sig att siffrorna var mycket högre och att det hela gjordes i avsikt att göra slut på Europas judar. Men Fredborg skrev vad han trodde sig veta och kunna stå för år 1943.

Ingen kan förta honom hedern av att ha varit den förste som nådde ut till världsoptionen med den ohyggliga sanningen om jedeförföljelsernas oerhörda omfattning.

I ett par avslutande kapitel: "Några reflexioner om nazismen" och "Epilog till Berlin – Bakom stålvalLEN", går han något vid sidan av memoarernas väsent-

liga syfte. I det sistnämnda skildrar han – kanske väl utförligt men med berättigad stolthet – mottagandet av sin sensationella bok. Avsnittet har sitt intresse, ty det visar hur snabbt boken kunde spridas och vilken utomordentlig verkan den gjorde inom hela den civiliserade värld, som inte låg under nazistiskt eller kommunistiskt förtryck.

I sina reflexioner om nazismen ger sig Fredborg på den inte alldeles lätta uppgiften att närmare belysa nazismens ideologiska och sociala bakgrund. Om detta har det skrivits hekatomber av böcker, och ämnet är snart sagt outtömligt. Men Fredborgs sällsynta kombination av att vara historiker och ha varit observatör på platsen ger hans synpunkter ett särskilt värde. Han betonar bla det socialistiska, närmare bestämt det egalitært kollektivistiska draget i nazismen.

Detta torde vara i stort sett riktigt. För nazismen var den liberala individualismen med dess medborgarideal en styggelse. Nazisternas människoideal var den ständigt offervillige och lydige soldaten. För personlig frihet och lycka fanns ingen plats i det tredje riket – utom för

toppskiktet. Den marscherande SA-, SS- eller Wehrmachtskolonnen till tonerna av militärmarscher interfolierade med taktfasta sånger ur hessa soldatstrupar representerade människans högsta tillvaro. Några ekonomiska socialistiska teorier av nämnvärd omfattning utvecklade nazisterna däremot inte. Deras socialism var präglad av militarism, inte av humanitet. Detta militaristiska drag i nazismen förbigår Fredborg i stort sett. Men det hör till bilden.

Hur det kommer sig att den våg av nationalism och socialism, som präglade 1800-talets och det begynnande 1900-talets Europa till en tid, fick så militaristiska uttrycksformer just i Tyskland är emellertid ett problem för sig. Fredborg är ursäktad; han har skrivit sina memoarer och inte en historisk studie.

Det är numera sällan som det i Sverige publiceras memoarer av det intresse och den räckvidd som präglar Arvid Fredborgs "Destination Berlin". Man vill gärna hoppas på, ja, kräva en fortsättning. Fullföljer han detta sitt memoarverk har han goda utsikter att skapa en klassiker och en historisk källa av högt värde.

Med detta häfte följer ett inbetalningskort avseende prenumerationsavgiften **110:– kronor för år 1986**. (Prenumerationspris för pensionärer: **95:–**)
Nr 1/1986 utkommer den 6 februari.